

Микола МИХАЙЛІЧЕНКО
(Суми, Україна)

УДК 94 (477.52/54) «178»

Інформаційний потенціал абеткових списків дворян Харківського намісництва

Абеткові списки дворянських родів Харківського намісництва зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в місті Києві в фонді 1709 (фонд Харківського намісницького правління). Ці списки під час упорядження справ архіву були розділені не на окремі томи однієї справи, а на дві окремі справи, які, при цьому, зберегли єдину нумерацію. У результаті такого розділення перші аркуші списків опинились у справі 911 (арк. 97 – 113 зв.), решта ж, починаючи з 114, становлять справу 912. Ці справи включають у себе абеткові списки дворян Білопільського, Богодухівського, Вовчанського, Лебединського, Краснокутського, Миропільського й Чугуївського повітів Харківського намісництва.

Виникнення такого джерела, як абеткові списки, безпосередньо пов'язане зі складанням дворянських родовідних книг. Відповідно до 72-ї статті Жалуваної грамоти дворянству повітові предводителі дворянства мали скласти “список по алфавиту всем Дворянским родам в том уезде именем недвижимым владеющим, отличая особо:

1. Кто женат и на ком.
2. Много ли детей мужского и женского пола и их имена.
3. Холост ли, или вдовъ
4. Сколько за кем по последней ревизии наследственных, или купленных, или вновь пожалованных, или в приданое полученных обоого пола душ ныне состоит, и во скольких селах, или деревнях.
5. В уезде ли живет или в отлучке.
6. Какого чина.
7. В службе ли, или в отставке [13, с. 352]”.

В Жалуваній грамоті наводилась і форма “списка дворянського рода, в уезде живущого”, яка мала наступний вигляд:

Имя и прозвание дворянина, в том уезде именем недвижимым владеющего, и его лета	Холост или женат и на ком или вдов	Много ли детей мужского или женского пола их имена и лета	Сколько за ним по последней ревизии наследственных или купленных вновь пожалованных или в приданое полученных обоого пола душ ныне состоит и во скольких селах или деревнях	В уезде ли живёт дворянин или в отлучке	Какого он чина	В какой именно службе или в отставке
---	------------------------------------	---	---	---	----------------	--------------------------------------

Абеткові списки мали бути надіслані губернському предводителю дворянства, який, в свою чергу “с wybranymi ujezdnyimi deputatami iz spiskow ujezdnych przedwojowicieley dworyanstwa sostoawit dworyanskuju rodoslawnuju knihu gubernii” [там само].

За своїми ознаками (ординарність походження, однорідність змісту, однотипність форми) абеткові списки можна віднести до масових джерел, що дозволяє нам використати їх як для узагальненої характеристики становища дворянства того чи іншого повіту так і оцінки становища окремого дворянина. Спробуємо визначити деякі напрямки наукового використання абеткових списків.

Важливу інформацію ми можемо отримати із записів, які відображали майнове становище місцевих дворян. Згідно зі статтею 68 “Жалуваної грамоти”, до дворянської родовідної книги могли бути внесені відомості про дворянина “в той губернии именем недвижимым владеющего, и дворянство свое доказательствами утвердить могущего”. Згідно з діючими на момент видання “Жалуваної грамоти” законами, під визначення “недвижимое имение” потрапляли вотчини і помістя, двори, млини, лавки, заводи, мануфактури і фабрики, рудники, ниви, сіножаті, ліси, озера й ріки тощо [8, с. 91-92; 9, с. 478]. Отже, особа, яка претендувала на внесення до родовідної книги, не обов’язково мала бути поміщиком, їй достатньо було мати землю, або навіть

просто власний будинок. Це знайшло своє відображення у записах в абеткових списках дворян Чугуївського повіту. Як вже зазначалось, абеткові списки мали окрему графу, в яку записувалось кількість кріпаків і назви населених пунктів, в яких ці кріпаки перебували. Як правило, укладачі абеткових списків цією інформацією і обмежувались, а в тих випадках, коли дворянин не мав кріпаків, вказували, що він “крестьян и подданных черкас за собой не имеет”. Іншим шляхом пішли укладачі абеткового списку дворян Чугуївського повіту. Вони внесли до списку не лише інформацію про кількість кріпаків, а й відомості про землі і інше нерухоме майно дворян. Так, чугуївський повітовий стряпчий колезький асесор Іван Попов мав, згідно з записами у списках, “крестьян мужеска полу по городу Чугуеву 4, да женска 4, в Бабчанском хуторе на реке Бабке мучную мельнику на 4 постава, 2 яблуневых сада и лесу 130 десятин, да в селе Тетлеге яблочный сад и пахотной земли 20 десятин [20, арк. 163 зв.-164]”.

В той же час, серед дворян, внесених до абеткових списків знаходимо осіб, які могли довести своє “дворянское достоинство”, але не мали нерухомого майна. Так, про вдову капітана Єфима Харіна Аграфену, зазначено, що вона “подданных черкас и крестьян равно и земли не имеет” [там само, арк. 172 зв.-173]. Зазначимо, що права дворян, які не мали нерухомого майна, але могли довести своє “благородство”, були закріплені сенатським указом від 19 червня 1791 року. Згідно з цим указом, особи, які не володіли нерухомим майном, але могли довести “дворянство своё ... по предкам их, издревле в сем достоинстве пребывающих”, мали надати, згідно зі статтею 92 Жалуваної грамоти дворянству, “грамоты на жалованные деревни или вотчины, хотя бы оные и выбыли из рода”. В цьому разі, вони мали бути внесені до родовідних книг тих губерній, в яких їх предки володіли маєтностями. Ті ж дворяни, які не мали нерухомого майна, але мали

право на спадкове дворянство згідно з власними чинами, могли бути внесені, за їх бажанням, бо до родовідних книги будь-якої губернії [14, с. 239-240].

Відомості про володіння душами і помістями дають нам інформацію не лише про кількість кріпаків у того чи іншого дворянина, а й, в більшості випадків, про їх етнічну приналежність. У абеткових списках фігурують три групи кріпаків: “подданные черкасы”, “крестьяне”, або “крестьяне великороссийские”, і “малороссияне”. При цьому, з абеткових списків видно, що поміщики Богодухівського,

Краснокутського, Лебединського, Миропільського і Чугуївського повіту, володіли, переважно, саме “подданными черкасами”, тобто слобідськими селянами. Зовсім нечасто зустрічаються в абеткових списках російські селяни, більшість вони становлять лише серед кріпаків, які належали вовчанським поміщикам. Це пояснюється тим, дворяни, внесені до абеткового списку Волчанського повіту, були, в переважній більшості, російського походження. Відмітимо також, що серед волчанських дворян, було досить багато поміщиків, які володіли помістями у великоросійських губерніях. Так, секунд-майор Андрій Семьонов, підпоручики Яків Мухін і Денис Бочарьов мали “крестьян” у Курському намісництві, секунд-майор Василь Медінцов – у Нижегородському, колезький асесор Ільїнський¹ – у Белгороді [20, арк. 184 зв.-187]. На нашу думку, відомості про маєтності у великоросійських губерніях, особливо тих, які не межували з землями колишніх слобідських козацьких полків, можуть, з великою долею вірогідності, свідчити про неукраїнське походження дворянина. У той самий час, володіння “наследственными подданными черкасами”, на нашу думку, може бути, в багатьох випадках, непрямим доказом слобідського походження дворянина. В деяких випадках, записи про майно містять і прямі вказівки на слобожанське походження дворян. Так, в абетковому списку дворян Чугуївського повіту, подекуди містяться записи про те, що земля або душі були отримані предками дворянина “по привилегиям слободских полков” (як відомо, найголовнішими привілеями слобідської старшини було старозаїмочне землеволодіння і право володіння підданими) [2, с. 117]. Так, секунд-майор Лазар Семенович Григоревський мав “по привилегиям слободских полков” 10 ревізійних душ, а капітанша Анастасія Григорівна Жукова володіла 52 ревізійними душами “по привилегиям жалованным слободским полкам” [20, арк. 144 зв.-145, 148 зв.-149]. Взагалі ж, в списках дворян досить часто містяться вказівки на те, що земля, або душі були надані “по привилегиям”. Такі записи, на нашу думку, можуть свідчити про те, що предки цих дворян служили в слобідських полках, або у Чугуївському козацькому полку.

Третя категорія селян, а саме “малоросіяни”, переважають серед кріпаків, які належали поміщикам Білопільського повіту. Так, білопільські поміщики мали у своєму володінні 26824 душі чоловічої і

¹ Ім'я цього дворянина нам не вдалось з'ясувати.

жіночої статі. З них “малоросіян” – 19360 (з яких переважна більшість, 17766 душ, належали Анісії Матвєєвій), “крестьян” – 2560 (з них 1459 належали Анісії Матвєєвій), “черкас” – 4102 [20, арк. 189-208]. Нам видається найбільш вірогідним, що ці “малороссияне” були посполитими з Наддінпрянщини, які активно колонізували Слобідську Україну. Цей процес, якому Д. Багалій дав назву “владельческая² колонизация”, набув найбільшого розмаху в 20-30 рр., і за своїм розміром не поступався козацькій колонізації XVII ст. [1, с. 570]. Саме напливом українських переселенців можна пояснити той факт, що в одних і тих самих селах мешкали як “малороссияне”, так і “крестьяне”. Таке, змішане українсько-російське населення мали села Вєсьолоє, Глушковка, Д’яковка, Рижовка, Кобилкі та інші [20, арк. 190 зв.-207].

Відомості про кількість душ, в деяких випадках, допомагають нам з’ясувати родинні зв’язки дворян. Справа в тому, що інколи нерухоме майно, або душі, перебували у спільному володінні двох чи більше родичів. В таких випадках у абеткових списках вказувалося яке саме майно, в якій кількості, і з ким саме перебувало у спільному володінні. Наприклад, капітан Пасмуров, крім іншого майна, мав у спільному володінні з племінником млин, про що свідчить запис: “по грамоте жалованной за службы предкам на реке Удах мельница в общем владении с племянником его Петром Пасмуровым”. В відомостях про прапорщика Петра Пасмурова також фігурує: “жалованныя по грамоте предкам мелница вообщем владении з дядей ево Чугуевского полку отставным капитаном Иваномъ Пасмуровым [там само, арк. 163зв.-165]”. Інколи, знаходимо відомості і про померлих поміщиків, і про їх спадкоємців. Так, у записах, які стосуються підпоручика Романа Романова читаємо: “за ним доставшихся по наследству и разделу з братьями порутчиком Павлом да артиллерии подпорутчиком Степаном Романовым после отца ево полковника Романа и матери Татьяны Романовых положеных по последней ревизии в Лебединском уезде слободе Ворожбе и хуторах подданных черкас мужеска пола 28, женска 28” [там само, арк. 125 зв.-126]. В деяких випадках, за дворянами були записані душі, які вони лише мали успадкувати. Так, за колезьким асесором Федором Іванович Тимошевським і його

² Тобто посполитська, оскільки саме поміщицьких селян називали “владельческими”.

братом прапорщиком Іваном було записано 19 душ чоловічої статі і 18 жіночої, якими володів їх батько священик Тамошевський [там само, арк. 183].

Відомості про кількість ревізійних душ свідчать не лише про матеріальне становище дворян, а й дозволяють стратифікувати дворянство за кількістю ревізійних душ. На думку російського дослідника Б. Миронова, дворянство, з урахуванням майнового становища, можна поділити на три страти – нижча, середня і вища. Нижча страта, складалась з безпомісних і малопомісних дворян з кількістю кріпаків чоловічої статі менше 20, середня – з середньпомісних, які володіли від 21 до 100 ревізійних душ, вища – з господарів великих маєтків, з кількістю душ більш як 100. При цьому корпоративні права місцевих дворян і ступінь їх участі в управлінні напряму залежали від їх матеріального становища. Право займати будь-яку посаду в дворянському самоуправлінні отримували лише ті з дворян, які мали річний прибуток не менше 100 крб. Це значило, що дворянин повинен був мати не менше 20 душ, оскільки в 1780-і рр. середній оброк складав 5 крб. сріблом з ревізійної душі [7, с. 86-87].

Така схема стратифікації дворянства за майновою ознакою, звичайно, досить умовна, однак вона дозволяє виділити серед місцевого дворянства як малозабезпечену частину, так і заможну і впливову верхівку. Спробуємо застосувати цей підхід до дворян Лебединського повіту (див.: табл.І).

З таблиці І, бачимо, що відсоток безпомісних і малопомісних дворян в Лебединському повіті сягав 43%. Це досить низький відсоток, якщо врахувати, що на 1777 р. частка малопомісних дворян Європейської Росії сягала 59% [там само]. З таблиці також видно, що великопомісні дворяни, які склали лише 16,6 % від загальної кількості дворян, мали у своєму володінні 5176 ревізійних душ, що складало 72,96% від загальної кількості душ, якими володіли лебединські дворяни. Отже, кількість малопомісних і великопомісних дворян може свідчити про загальне становище дворянства того чи іншого повіту.

Таблиця І:

**Майнове становище дворян, внесених до абеткового списку
дворян Лебединського повіту**

Майнове становище	Кількість дворян		Кількість душ чоловічої статі	
	осіб	%	осіб	%
не мали кріпаків	19	17,59	-	-
менше 20 душ	27	24,99	234*	3,31
20-100 душ	42	38,88	1684**	23,73
більше 100 душ	18	16,66	5176	72,96
відомості відсутні	2	1,85	-	-
всього	108	100	7094	100

* включає 13 душ, які перебували у спільному володінні.

** включає 12 душ, які перебували у спільному володінні.

Важливі висновки щодо внутрішньої структури і внутрішньої ієрархії місцевого дворянства, можна отримати проаналізувавши етнічне походження великопомісних дворян. Переважання серед найзаможніших дворян представників тієї чи іншої соціально-етнічної групи може свідчити про її впливовість. Так, серед великопомісних дворян Лебединського повіту найбільшу соціально-етнічною групу (8 осіб) становили представники козацько-старшинських родів Слобожанщини: Олена Матвіївна Алфьорова, вдова полкового осавула Федора Алфьорова (124 душі), Федосія Петрівна Кондратьєва, вдова полковника Степана Кондратьєва (241 душа), секунд-майор Василь Іванович Кондратьєв (238 душ), капітан Андрій Іванович Кондратьєв (351 душа), Ганна Євстратівна Кондратьєва, – вдова прапорщика Якова Кондратьєва (153), поручик Роман Іванович Кондратьєв (171 душа), колишній підпрапорний Сумського козацького полку, син полкового обозного Тимофія Красовського поручик Іван Тимофійович Красовський (249 душ), Ульяна Романова, – вдова поручика Василя Романова (106 душ), син сотника Павла Петровича Штепіна вахмістр Іван Петрович Штепін (114 душ) [3, с. 207, 298; 18, арк. 98 зв.-99, 110 зв.-113 зв.; 19, арк. 114 зв.-116, 125 зв.-126, 134 зв.-135]. Разом з тим, до слобідської старшини не належали найбільші поміщики повіту: представник “малоросійського” полковницького роду Андрій Григорович Іваненков (922 душі), секунд-майор Іван Іванович Миклашевський

(804 душі), дійсний статський радник Семен Неплюев (655 душ) [4, 3003; 19, арк. 108 зв.-109; 20, арк. 117 зв.-118, 121 зв.-122]. З абеткових списків бачимо, що найбільшими поміщиками були, найчастіше, саме російські дворяни. Так, у Білопільському повіті це колезька асесорша Анісія Матвеева (8981 душа), у Богодухівському – дійсний камергер князь Микола Олексійович Голіцин (2197), у Вовчанському – поручик Іван Іванович Бекарюков (995) і секунд-майор Мирон Времев (880), у Миропільському – секунд-майор Антон Семенович Хлестін (1173), у Чугуївському – генерал-поручик Іван Самійлович Хорват³ – (6057) [20, арк. 172 зв.-173, 183, 184 зв.-185, 186 зв.-187, 199 зв.-201 зв., 213 зв.]. Разом з тим, серед представників колишньої слобідської старшини також знаходимо великих поміщиків, які мали більше тисячі ревізійних душ. Так, чугуївський предводитель дворянства секунд-майор Зарудний володів 1201 кріпаками, а богодухівський поміщик, прапорщик Григорій Осипович Перехрестов мав 1008 душ [там само, арк. 149 зв.-150, 222 зв.].

Важливі відомості про місцевих дворян ми можемо отримати проаналізувавши їх службове становище. В ті часи, як відомо, здобуття того чи іншого чину означало не лише досягнення певного кар'єрного рівня, а й соціального статусу, який передбачав цілий ряд переваг і привілеїв. Чин став настільки важливим елементом соціального життя тогочасної Росії, що, як зазначав Л. Шепелев, становище дворянина в суспільстві вимірювалось “классами чинов” [21, с. 23]. Разом з тим, соціальний статус того чи іншого дворянина залежав не лише від чину, а й від заможності, походження, зв'язків тощо. В цьому сенсі показовою є історія родини колезької асесорши Анісії Матвеевої. Варто зазначити, що її покійний чоловік Кузьма Матвеев (Куликов), до того як стати дворянином, був купцем першої гільдії і походив “Тульскаго уезда синодальной вотчины села Лобок из крестьян”. Проте своїми комерційними здібностями він зміг привернути до себе увагу уряду: в 1752 р., він отримав у своє володіння казенну Глушківську суконну фабрику, а у 1754 р. іменним імператорським указом був пожалуваний чином колезького асесора [6, с. 138; 7, с. 15]. Після

³ Представник дворянського роду Хорватів, серб за походженням, помер у 1780 р. Той факт, що покійний бригадир Хорват потрапив до абеткових списків може свідчити про те що, що укладачі цих списків могли використовувати застарілі відомості про дворян.

смерті Кузьми Матвєєва, його статок і справу успадкувала дружина. Очевидно, що вона була не лише надзвичайно заможною, а й досить впливовою особою, про що може свідчити кар'єра її старшого сина Миколи. Останній, згідно абеткових списків, в свої 19 років, мав чин надвірного радника, і був призначений “в имеющее открыться Кавказское наместничество в губернський город Екатеринодар в городниче” [20, арк. 199 зв.]. Отже, “класс чина” далеко не завжди визначав рівень впливовості, а тим більше майнового становища дворянина. Так, відставний полковник Петро Харін, маючи всього 20 ревізійних душ, належав до категорії середньопомісних дворян [там само, арк. 172 зв.-173]. В той же час, як ми вже встигли впевнитись, серед великих поміщиків було чимало дворян, які мали скромні обер-офіцерські чини.

Оскільки абеткові списки містять відомості про чини місцевих дворян, ми можемо визначити місце кожного з них у тогочасній чиновній ієрархії. При цьому відмітимо, що у двох випадках в абеткових списках містились відомості не про чин дворянина, а по його посаду. Так, Терентій Петрович Бутов, надсилаючи до Чугуївської дворянської опіки відомості про себе, вказав, що він служить ад'ютантом в “бывшего Санкт-Петербургского легиона казачьей команде” [там само, арк. 142 зв.-143]. З книги Василя Татіщева “Лексикон российской исторической, географической, политической и гражданской” дізнаємось, що “адъютант, чин при войске, употребляемой для посылок у командиров; и суть разнаго достоинства, яко при государе генерал-адъютант в ранге полковника, у фельтмаршала генерал-адъютант подполковник, у генерала маёры; флигель-адъютанты, от фельтмаршала до генерала-порутчика, капитаны у генералов маиоров и при полках подпорутчики” [17, с. 157]. З послужних списків, атестатів, та інших документів про службу бачимо, що слово “ад'ютант” використовувалось саме для позначення підпоручика, який займав посаду полкового ад'ютанта. Так, у записах в Родовідній книзі, які стосувались генерал-лейтенанта Миколи Михайловича Бердяєва, вказується, що його батько Михайло Іванович Бердяєв після отримання чина прапорщика “происходил чинами 733 апреля 25 адъютантом, 737 декабря 19, порутчиком...” [17, арк. 31]. Зауважимо також, що прізвище Терентія Бутова в списку дворян Чугуївського повіту було останнім в списку підпоручиків, прізвища яких починались на літеру “Б”. Користуючись тим самим принципом ми визначили місце в “Табели о рангах” іншо-

го дворянина, Михайла Лесевицького, який був записаний до абеткового списку дворян Краснокутського повіту як полковий квартирмістр. З указу від 30 червня 1728 р., ми дізнались що цій посаді відповідав чин поручика [10, с. 59]. Прізвище Лесевицького стояло останнім у списку поручиків, що також вказує на чин, який мав дворянин. Проте, в тому, що Михайло Лесевицький був записаний як полковий квартирмістр, а не як поручик, був свій, зрозумілий сучасникам, сенс. Справа в тому, що квартирмістри хоча й мали військові чини, проте становили, разом з полковими аудиторами, фактично, окрему категорію військових службовців. Так, згідно з указом від 1 квітня 1762 р., квартирмістри, аудиторі і лікарі отримували особливі, офіцерського покроя мундири, проте без права носіння таких суто офіцерських відзнак як горжети, шарфи і темляки. Більше того, аудиторі і полкові квартирмістри мали призначатись лише з недворян, і не могли розраховувати на підвищення, оскільки указ містив вимогу “в военные чины далее их не производит” [15, с. 391].

Таблиця II:

Службове становище дворян внесених до абеткових списків

категорії дворян за чинами	у відставці	в службі
обер-офіцери	191	23
штаб-офіцери	39	12
генерали	1	2
чиновники до XIV- IX класів	8	17
чиновники VIII-V класів	8	12
чиновники I-IV класів		1
козацька старшина	14	
унтер-офіцери	12	10
рядові	3	
канцелярські служителі	2	3
неслужащі і недорослі	24	
Всього	380	

Як видно з таблиці II, більшість місцевих дворян обирала військову службу, що було досить характерним для російського дворянства. З таблиці також видно, що найбільшу групу серед дворян, вне-

сених до абеткових списків, складала відставні обер-офіцери. Відомо, що згідно з Маніфестом про вольності дворянства 1762 р., офіцери звільнялись від обов'язкової 25-річної служби і могли подавати у відставку у будь-який час крім військового [11, с. 913]. Разом з тим, для абсолютної більшості дворян військова служба залишалась морально обов'язковою і служити хоча б деякий час офіцером було справою честі.

З таблиці також видно, що більшість чиновників, на відміну від офіцерів, перебувала на службі. Це можна пояснити тим, що військова служба, як вже зазначалось, була для багатьох дворян скоріше справою престижу ніж професією. В ті часи вважалось нормою, коли молоді дворяни перебували певний час на військовій службі (досить часто їх записували на службу ще у дитячому віці), отримували перші обер-офіцерські чини і виходили у відставку, повертаючись до своїх помість, або переходячи у статську службу. В той же час, чиновник міг розраховувати на більш-менш пристойне жалування і пенсію лише за умови довголітньої служби. До того ж, цивільні чиновники які мали чини XIV- IX класів, на відміну від обер-офіцерів, вважались лише особистими дворянами, і могли розраховувати на спадкове дворянство, лише отримавши чин колезького асесора, що також передбачало довголітнє перебування на службі [16, с. 202, 207, 209]. Слід також врахувати, що цивільна служба, особливо в провінційних установах, на відміну від військової, мала більше можливостей для покращення матеріального становища, що також не стимулювало бажання якнайшвидше вийти у відставку.

До таблиці II, нами не були внесені дворяни які перебували на придворній службі. В абеткових списках містяться відомості про двох таких дворян: дійсного камергера (чин IV класу) князя Миколу Олександровича Голіцина і придворного квартирмістра (чин VIII класу) Василя Федоровича Трутовського [20, арк. 183, 113 зв.].

Серед осіб, внесених до абеткових списків, досить багато дворянських вдів, відомості про яких не були нами враховані при складанні таблиці II. Як відомо, згідно з "Табели о рангах", усі заміжні жінки "поступают в рангах по чинам мужей их" [21, с. 19]. Це правило знаходить своє відображення і в абеткових списках, в яких вдови зазначались за чинами померлих чоловіків і розміщувались в списках поміж інших дворян "по старшинству чинов". Абеткові списки містять відомості про 37 дворянських вдів, з яких 18 були вдовами обер-офіце-

рів, 7 штаб-офіцерськими вдовами, 7 – старшинськими вдовами, 2 – вдовами чиновників. Серед дворян внесених до абеткових списків знаходимо і лебединську поміщицю Любов Дерханову доньку померлого секунд-майора Семена Дерханова [19, арк. 104 зв. -105]. Зауважимо, що до родовідних книг, могли бути внесені лише чоловіки. Разом з тим, згадані вище дворянські вдови і доньки володіли нерухомим майном, і, найімовірніше, саме тому вони і потрапили до абеткових списків.

Таблиця III:
Службове становище дворянських синів

службове становище дворянських синів	категорії дворян за чинами						
	ко-зацька старшина	унтер-офіцери	обер-офіцери	штаб-офіцери	чиновники до VIII класу	чиновники VIII класу і вище	генерали
Діти до 15 років							
канцелярські служителі					6		
унтер-офіцери		2	15	4		1	
обер-офіцери							
Діти старше 15 років							
канцеляристи		1	1	2	3	1	
унтер-офіцери	5	1	28	6	2	3	
обер-офіцери	4	1	12	8	5	1	
штаб-офіцери			2				2
чиновники до VIII класу	3	1	4		1	1	
чиновники VIII класу і вище						1	

В абеткових списках, у рубриці “много ли детей мужеского и женского пола их имена и лета”, знаходимо відомості і про службу дворянських синів (див.: табл. III). Одразу ж зауважимо, що віднося-

чи деяких дворянських синів ми віднесли до тих чи інших категорій досить умовно. Це викликано тим, що в деяких випадках вказувався не чин дворянського сина, а його посада. Так, в абеткових списках, серед дворян Чугівського повіту знаходимо прапорщика Мирона Франтіце, сини якого Єлисей і Омелян, служили в Чугуївському легкокінному полку кватермістрами [20, арк. 171 зв.-172]. Ці дворянські сини були віднесені нами до категорії унтер-офіцерів, оскільки посади які вони займали відповідали унтер-офіцерським чинам. Разом з тим, зострічаються випадки, коли синів дворян не можна з абсолютною впевненістю віднести до тієї чи іншої категорії службовців. Так, син сотнички Марії Щербініної Іван, який згідно з записами у абеткових списках, служив у Новгород-Сіверському землеміром, умовно віднесений нами до категорії чиновників XIV-IX класів [там само, арк. 173 зв.-174]. До категорії канцелярських служителів нами були віднесені сини городского секретаря Михайла Резанова, які служили реєстраторами, старший Іван 15 років – в Валківській нижній розправі, а молодший, Олексій 13 років – в Харківському губернському магістраті. Ми вважаємо, що в даному випадку мається на увазі саме посада, а не чин, оскільки зазначені особи, з огляду на їх вік, навряд чи могли мати навіть найнижчий класний чин.

Аналізуючи характер служби дворянських синів видно, що вони, як і їх батьки, віддавали перевагу військовій службі, при цьому часто в полк їх записували в досить ранньому віці. Так, син капітана Дмитра Квітки Петро, в дванадцятирічному віці, служив в Харківському легкокінному полку кадетом, а сини прапорщика Василя Попова Іван, семи років, і Григорій п'яти років, служили в Ізюмському легкокінному полку вахмістрами [там само, арк. 153 зв.-154, 165 зв.-166]. До чина кадета зміг дослужитись і дворічний син прапорщика Василя Зеленського Михайло [там само, арк. 150 зв.-151]. Всього два роки від народження мав і син секунд-майора Петра Семеновича Деханова Микола, який згідно зі списками дворян Лебединського повіту “находится в службе Бугского корпуса во втором егерском батальоне сержантом” [19, арк. 103 зв.-104]. Про те, що така практика була досить поширеним явищем, свідчить указ Державної Військової колегії про заборону прийому на військову службу малолітніх, датований травнем 1785 р. В цьому указі, були наведені випадки, коли у відставку подали унтер-офіцери, які вступили на військову службу у малолітньому віці. Так, вахмістр Харківського легкокінного полку Євграф

Щьокін-Крогов “в службе и вахмистром с 767 года, а отроду ему и ныне только 23 года”. Зауважимо також, що згідно з діючими на той час “полковничьими инструкциями” від 8 грудня 1764 і 14 січня 1766 рр., полковник мав право записати до полку будь-якого дворянина, який досяг 15 років [13, с. 413-414]. Між тим, як ми бачимо, на практиці ці інструкції не завжди діяли. Більше того, згаданий в указі Євграф Щьокін, значиться у абетковому списку дворян Чугуївського повіту як відставний прапорщик [20, арк. 172 зв.-173]. При цьому не зовсім зрозуміло, чи передував цей дворянин хоча б деякий час на службі, чи служив лише “на папері”. Справа в тому, що згідно з “Манифестом о вольностях дворянства”, дворяни, виходячи у відставку нагороджувались черговим чином [11, с. 913]. Крім того, згідно з указом від 15 липня 1762 р., усі дворяни, які виходили у відставку через хворобу, “кои не офицерскими чинами будут отставляемы и они служили беспорочно”, мали отримати обер-офіцерські чини, “дабы они перед теми, кои не из дворян отставляемы будут, преимущество имели” [12, 20]. Отже, Євграф Щьокін, досягши вищого унтер-офіцерського чина вахмістра, скористався, як дворянин, правом вийти у відставку з нагородженням першим обер-офіцерським чином. Цей, досить характерний випадок ілюструє один з поширених шляхів здобуття обер-офіцерського чину. При цьому відмітимо, що в абеткових списках містися відомості про 91 відставного прапорщика, переважна більшість яких, на нашу думку, отримала свій чин разом з відставкою. Це було настільки очевидним для сучасників, що укладачі абеткових списків вважали за необхідне окремо вказати на ті випадки, коли дворянин отримав чин прапорщика ще перебуваючи на службі і вийшов у відставку без нагородження наступним чином (згідно з “Манифестом о вольностях дворянства” офіцер виходив у відставку з нагородженням черговим чином лише вислуживши в попередньому чині не менше року). Так, у відомостях, які стосувались білопільського поміщика прапорщика Петра Гевліча вказувалось, що він “в отставке тем же чином” [20, арк. 192].

Лише в поодиноких випадках, діти офіцерів обирали цивільну службу. В абеткових списках зафіксовано 6 таких випадків. Так, син відставного прапорщика Климента Шияновського провінційний реєстратор Ареф служив у Лебединському нижньому суді [20, арк. 135 зв.-136]. Син підпоручика Петра Артем'єва Семен служив у Харківському верхньому нижньому суді і мав чин колезького реєстратора [там

само, 138 зв.-139]. Колезьким реєстратором був і син підпоручика Олексія Сабельнікова Іван [там само, 186 зв.-187]. Разом з тим, з абеткових списків бачимо, що діти чиновників, досить часто обирали для себе цивільну службу і служити починали інколи в досить ранньому віці. Так, в Харківській нижній розправі служили копіїстами трое синів колезької реєстраторши Матрони Муратової, найменшому з яких, Олексію, було 13 років [там само, арк. 159 зв.-160]. Сини білопільського стряпчого колезького секретаря Андрія Адинцова Федір 13 років, і Олександр 10 років, служили канцеляристами, перший – у білопільському повітовому суді, другий у курському верхньому земському суді [там само, арк. 189].

В абеткових списках зустрічаємо також випадки, щоправда поодинокі, коли сини дворянин перебував на придворній службі. Так, згідно з абетковими списками дворян Лебединського повіту, син померлого підпрапорного Кирила Рубанова Георгій мав придворний чин кабінет-кур'єра (чин XIV класу), а дванадцятирічний син секунд-майора Мирона Времєва служив придворним пажем [20, арк. 127 зв.-128, 184].

Проаналізувавши інформацію про службовий стан, яка міститься в абеткових списках, ми можемо реконструювати склад місцевої бюрократії. При цьому ми виходимо з того, що більшість чиновників, внесених до абеткових списків, перебували на службі в місцевих установах. Крім того, в абеткових списках знаходимо відомості про дворян, які займали виборні посади. Все це дає нам можливість реконструювати чиновницько-бюрократичний апарат кількох повітів Харківського намісництва. Так, за абетковими списками, станом на 1786 р., лебединська бюрократія мала наступний склад:

1. Кондратьєв Андрій Іванович, капітан – повітовий предводитель дворянства;
2. Кондратьєв Василь Іванович, секунд-майор – повітовий суддя;
3. Єнін Ілля Семенович, секунд-майор – земський ісправник;
4. Копейчиков Петро Андрійович, титулярний радник – суддя повітової нижньої розправи;
5. Кучеринов Гаврило Іванович, титулярний радник – повітовий стряпчий;
6. Пономарьов Іван Іванович, прапорщик – повітовий скарбничий;
7. Герасимов Йосип Ільїч, капітан – засідатель повітового суду;

8. Мезенцов Іван Гнатович, секунд-майор – засідатель повітового суду;

9. Деменков Семен Кирилович, прапорщик – засідатель повітового нижнього земського суду;

10. Светайлов Амос Павлович, прапорщик – засідатель повітового нижнього земського суду;

11. Малоштанов Матвій Леонтіївич, вахмістр – засідатель повітового нижнього земського суду;

12. Єлшин Іван Іванович, прапорщик – засідатель нижньої розправи [19, арк. 102 зв.-103, 104 зв.-105, 106 зв.-108, 111 зв.-113; 20, арк. 111 зв.-113, 114 зв.-115, 118 зв.-119, 120 зв.-121, 123 зв.-124, 129 зв.-130].

При цьому ми вважаємо, що приналежність дворян, які займали виборні посади, до старшинських родів, або до російського дворянства, може свідчити про впливовість тієї чи іншої етнічно-соціальної групи. Так, проаналізувавши етнічне походження осіб, які входили до складу станових установ Лебединського повіту, бачимо, що більшість виборних посад у повіті займали російські дворяни. Разом з тим, такі посади як повітовий суддя і повітовий предводитель дворянства займали представники старшинського роду Кондратьєвих. Взагалі ж, представники старшинських родів Слобожанщини досить часто займали виборні посади. Нижче подаємо списки представників колишньої слобідської старшини, які, згідно з відомостями абеткових списків, були обрані дворянами на посади повітового предводителя, ісправника і повітового судді:

Повітові предводителі дворянства:

1. Білопільського повіту – майор Осип Петрович Куколь-Яснопольський;

2. Богодухівського – поручик Максим Іванович Павлов;

3. Миропільського – поручик Василь Якович Романов;

4. Недригайлівського – поручик Павло Романович Романов [3, 92; 20, арк. 149 зв.-150, 182, 195, 222].

Повітові судді:

1. Миропільського – артилерії поручик Константин Олександрович Безрученко-Висоцький;

2. Недригайлівського – підпоручик Михайло Романович Романов;

3. Чугуївського повіту – Дмитро Квітка [там само, арк. 125 зв.-126, 153 зв.-154, 179].

Повітові ісправники:

1. Білопільського повіту – підпоручик Василь Куколь-Яснопольський;
2. Богодухівського – поручик Василь Васильович Курський;
3. Краснокутського – капітан Єфрем Кременецький;
4. Недригайлівський – підпоручик Степан Романович Романов [там само, арк. 126 зв.-127, 195, 215 зв., 232 зв.-233].

Як бачимо, провінційні дворяни найчастіше віддавали свої голоси на дворянських виборах за представників колишньої старшини. Більш того, в деяких повітах на найважливіші посади були обрані родичі, а то й рідні брати. Так, як бачимо, у Недригайлівському повіті на посади повітового предводителя, судді і справника були обрані брати Романови, сини полковника Сумського козацького полку Романа Романова. Інший представник роду Романових, сотник Василь Андрійович Романов, був обраний засідателем недригайлівського повітового суду. Отже, старшинські роди не переставали відігравати провідну роль у провінційному житті [там само, арк. 125 зв.-127].

Таблиця IV:

Становий характер шлюбів чугуївських дворян

Походження дворянських жінок	Всього в %	Всього
дворянки*	41,34	43
доньки однодворців	3,84	4
доньки канцеляристів	3,84	4
доньки священників	10,57	11
доньки купців	11,53	12
доньки міщан	7,69	8
доньки козаків	9,61	10
доньки унтер-офіцерів	2,88	3
доньки селян (казенних обивателів)	2,88	3
калмицькі доньки	3,84	4
татарські доньки	0,96	1
вдови**	0,96	1
всього	100	104

* Включає доньок обер – і штаб-офіцерів, чиновників, які мали чини відповідні обер- і штаб-офіцерським чинам, доньки представників козацької старшини і іноземного дворянства.

** виділені в окрему групу, оскільки в алфавітних списках вказувалось не соціальне походження, а соціальне становище першого чоловіка.

Важливу інформацію про провінційне дворянство дають нам відомості про сімейне становище дворян. Так, записи про дворянських дружин часто містять інформацію про їх походження. Це дає нам можливість дослідити особливості “шлюбної політики” місцевого дворянства, рівень його соціальної замкненості. Як приклад наведемо таблицю, в якій відображено становий характер шлюбів дворян Чугуївського повіту (див.: табл. IV).

Як ми бачимо з таблиці, лише 41% дворян Чугуївського повіту уклали шлюб з представницями дворянського стану. Ми можемо говорити про досить низький рівень соціальної замкненості місцевого дворянства навіть порівняно з іншими повітами Харківського намісництва. Так, відсоток шлюбів з представницями дворянського стану серед дворян Богодухівського округу досягав 76%, Миропільського – 80%, Білопільського 88% [20, арк. 179-183, 190-208, 210-229 зв.].

Аналіз шлюбів також дає нам можливість вивчити рівень замкненості і особливості шлюбної політики окремих соціально-етнічних груп, таких як, наприклад, колишня козацька старшина.

Так, в абеткових списках дворян Лебединського повіту знаходимо відомості про 72 одружених дворян, з яких 22 дворянина визначені нами як представники колишньої слобідської старшини. З відомостей, про дворянських дружин, бачимо, що найчастіше представники слобідської старшини брали шлюб з жінками, які належали до одного з ними соціально-етнічного середовища Всього, абетковий список містить відомості про 10 шлюбів між представниками козацько-старшинських родів Слобожанщини. Так, син колишнього полковника Івана Кондратьєва Василь Кондратьєв був одружений з донькою полковника Матвія Куликовського, син полковника Романа Романова Михайло Романов – з донькою полкового осавула Федіра Алфьорова Парасковії, відставний підпоручик Степан Федорович Алфьоров – з донькою сотника Степана Ліницького [19, арк. 99 зв.-100, 111 зв.-112; 20, арк. 125 зв.-126]. Абеткові списки також містять відомості про шлюби між представниками слобідської старшини і доньками представників козацької старшини Гетьманщини (4 шлюби). Так, поручик Роман Іванович Кондратьєв був одружений на донці військового товариша Степана Могилата Парасковією, сотник Тимофій Федорович Новомлинський – з племінницею бунчукового товариша Полуботка Ульяною, сотник Тихон Яковлевич Тимченков – з донькою військового товариша Якова Коновалова Ульяною [20, арк. 114 зв.-115, 121 зв.-122, 132 зв.-133].

Як відомо, духовенство на Слобожанщині сприймалось тогочасним населенням Слобожанщини як частина місцевої еліти, тому шлюби між представниками слобідської старшини і священництва були непоодинокими. Так, син сотника Івана Красовського Іван, був одружений з донькою священника Миколаївської церкви м. Лебедин Лаврентія Чижевського Євдокією, колезький реєстратор Матвій Кирилович Рубанов – зі священницькою донькою Марфою, прапорщик Григорій Шапошніков – з священницькою донькою Тетяною. Решта представників колишньої слобідської старшини була одружена з доньками дворян, які не належали до слобідської старшини: поручик Іван Тимофійович Красовицький (Красовський) – з донькою поміщика Матвія Ртіщева Марією, прапорщик Тимофій Петрович Шапошніков – з донькою “путивльського округу из дворян поручика” Герасима Черепова Варварою, відставний вахмістр Матвій Леонтійович Малоштанов – з донькою поручика Христофора Павлинова Марією. Федір Іванович Красовський був одружений на вдові прапорщика Агафії, походження якої встановити не вдалося [19, арк. 113 зв.; 20, 114, 115 зв.-116, 120 зв.-121, 134 зв.-135].

Що ж стосується старшинських доньок, то, досить непоодинокими були випадки, коли їх видавали заміж за дворянам, які, не належали до козацької старшини. Так, прем'єр-майор Іван Христофорович Штерач був одружений на дочці полковника Михайла Донця-Захаржевського, секунд-майор Ілля Семенович Єнін – на дочці колишнього сотника Павла Штепіна, титулярний радник Гаврило Іванович Кучерінов – на “дочери шляхетской бывшей казачей службы полкового обозного Тимофея Красавицкаго Прасковии”, лебединський городовий лікар Іван Лазарович Лазаревський – на доньці підпрапорного Івана Кондратьєва. Доньки полковника Романа Романова Парасковія і Марія взяли шлюб відповідно з капітаном Олександром Петровичем Мужлановим і підполковником Марком Яковичем Северінциним, а колишній підпрапорний Василь Труфанов видав своїх дочок заміж за відставного підканцеляриста Василя Омеляновича Філімонова і секунд-майора Петра Олексійовича Плетєнєва [19, арк. 106 зв. -107; 20, 117 зв.-118, 119 зв.-120, 122 зв.-123, 128 зв.-129, 132 зв.-133, 133 зв.-134]. Всього ж 12 доньок слобідської козацької старшини були одружені на дворянах, які не належали до слобідської старшини.

Все вищезазначене дозволяє нам оцінити інформативний потенціал абеткових списків як надзвичайно високий. Подальше вивчення

абеткових списків дворянських родів Харківського намісництва, їх опрацювання та публікація має стати, на нашу думку, складовою частиною дослідження історії української еліти.

Джерела та література:

1. Багалеї Д.И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. – М.: Имп. О-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, 1887. – 591 с.
2. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. – Х., “Дельта”, 1993. – 256 с.
3. Еліта Слобідської України. Списки козацької старшини 60-х років XVIII століття / упоряд. С. Потапенко. – Х.: “Райдер”, 2008. – 496 с.
4. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. – Вид. 2-е, доп. – К.: Видавничий дім “Стилос”, 2004. – 391с.
5. Материалы для истории московского купечества. – М., 1883. – Т. I. Ч. 2.: Переписные книги 2-й ревизии (1747 г.). – 165 с.
6. Материалы для истории московского купечества. – М., 1884. – Т. I. – Приложение 1-е, Ч. 2.: Окладные книги 1748 г. – 161 с.
7. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.) Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. – СПб.: Дм. Буланин, 1999. – Т. 1. – 548 с.
8. Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗР). – СПб., 1830. – Т. V.
9. ПСЗР. – Т. VII.
10. ПСЗР. – Т. VIII.
11. ПСЗР. – Т. XV.
12. ПСЗР. – Т. XVI.
13. ПСЗР. – Т. XXII.
14. ПСЗР. – Т. XXIII.
15. ПСЗР. – Т. XLIII.
16. Румянцева М.Ф. Генеалогия российского чиновничества второй половины XVIII в.: постановка проблемы и источники изучения // Генеалогические исследования: Сб.ст. – М., 1993. – С.201-221..
17. Татищев В. Н. Лексикон Российской исторической, политической и гражданской // Избранные произведения / Под ред. С.Н.Валка. — Л.: Наука, 1979. – С. 153 – 360.
18. Харківська Центральна наукова бібліотека. – Родовідна книга Харківського намісництва. – Ч. 6. – 330 с.

19. Центральний державний архів України у м. Києві (далі ЦДАУК).– Ф. 1709. – Оп. 2. – Спр. 911. – 113 арк.
20. ЦДАУК. – Ф. 1709. – Оп. 2. – Спр. 912. – 235 арк.
21. Шепелев Л.Е. Титулы, мундиры, ордена в Российской империи. – Л.: Наука, 1991. – 224 с.

Микола Михайліченко (Суми, Україна) Інформаційний потенціал абеткових списків дворян Харківського намісництва

У статті здійснено спробу дослідження інформаційного потенціалу абеткових списків дворян Харківського намісництва. Зроблено висновок про те, що ці списки є достатньо інформативними, їх інформаційний потенціал дає можливість дослідити соціальне і майнове становище місцевої еліти, особливості її шлюбної політики.

Ключові слова: абеткові списки, інформаційний потенціал, козацька старшина, дворянство, Харківське намісництво.

Николай Михайличенко (Сумы, Украина) Информационный потенциал алфавитных списков дворян Харьковского наместничества
В статье исследуется информационный потенциал алфавитных списков дворян Харьковского наместничества. Сделано взвод о том, что эти списки достоточно информативны и позволяют исследовать социальное и материальное положение местной элиты, особенности ее брачной политики.

Ключевые слова: алфавитные списки, информационный потенциал, казацкая старшина, дворянство, Харьковское наместничество.

Mikola Mikhaïlichenko (Sumy, Ukraine) The Information potential of nobility's handlists of Kharkov's province

In the article attempt of researches into information potential of nobility's handlists of Kharkov's province. The author makes the conclusion that they are rather informative, their information potential gives an opportunity to research the social status, financial position and marriage relations of local elite.

Keywords: handlist of nobility, information potential, Cossack officialdom, nobility, Kharkov's province.